

Anna Wasilewska

Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni

e-mail: a.wasilewska@amw.gdynia.pl

ORCID: 0000-0002-4077-4735

DOI: 10.34813/09coll2019

PO CO JEST WOJSKO? DZIECIĘCE INTERPRETACJE ŚWIATA

STRESZCZENIE

Prezentowane w niniejszym artykule badania są fragmentem większego projektu badawczego o charakterze pedagogiczno-psychologicznym, dotyczącego problematyki interpretacji świata przez dzieci. Przedmiotem badań jest twórczość dziecięca – językowa i rysunkowa, poddana analizie i opisowi z perspektywy nie tylko pedagogicznej, ale także socjologicznej oraz psychologicznej. Problemy, które pojawiają się w związku z analizą wypowiedzi dzieci, dotyczą relacji między światem rzeczywistym a obrazem świata w umyśle dziecka. Z konstruowaniem znaczeń związane są koncepcje dotyczące tworzenia reprezentacji w umyśle, dlatego w podstawach teoretycznych odwołuję się do psychologicznej koncepcji tworzenia reprezentacji w hierarchicznie kształtujących się systemach pamięci (proceduralnej, semantycznej, epizodycznej). Natomiast metodologia badań mieści się w „miękkiej” perspektywie badań jakościowych, odwołując się do teorii ugruntowanej, z wykorzystaniem kategorii językowego obrazu świata oraz semiotycznych analiz wypowiedzi rysunkowych.

Słowa kluczowe:

dziecięce interpretacje rzeczywistości, wojsko, kształtowanie pojęć, dzieci w wieku wczesnoszkolnym.

Wstęp

Badania dziecięcych obrazów świata są obszarem badawczym mało jeszcze eksplorowanym, szczególnie z perspektywy pedagogicznej¹. Polscy

---

¹ Badania dotyczące kształtowania się pojęć prowadzone są przede wszystkim w obrębie lingwistyki i psycholingwistyki, a także kognitywistyki. Edukacyjne konteksty rozwoju poznawczego znajdziemy przede wszystkim w pracach Lwa Wygodskiego oraz Jeroma Brunera.

badacze zajmujący się tą problematyką to np. Dorota Klus-Stańska (2004), Barbara Boniecka, (2010) Maria Szczepska-Pustkowska (2011), Anna Wasilewska (2013), Anna Buła, Monika Wiśniewska-Kin, Jolanta Bonar (2019).

Nasz projekt badawczy² jest próbą szerszego ujęcia opisu dziecięcych sposobów konstruowania znaczeń. Interesuje nas szczególnie **dziecko jako podmiot poznający świat i oswajający go dla siebie**. Jest to próba dotarcia do dziecięcych światów, poprzez „wsluchiwanie” się w głosy dzieci. Warunki poznawcze rozwoju jednostki można badać opisując ich zewnętrzne komponenty (środowisko rozwoju) albo wewnętrzne procesy (uwarunkowania psychologiczne samego dziecka). Prezentowane tu badania uwzględniają obie te perspektywy – to co na zewnątrz stanowi bazę doświadczeń jednostki, a to co wewnątrz – strukturalizację owych doświadczeń w osobisty obraz świata.

To właśnie interpretacje wypowiedzi dzieci, uwzględniające szeroki kontekst przestrzeni – kulturowej, społecznej, edukacyjnej, historycznej, a nawet geograficznej czy politycznej, umożliwiają pogłębiony opis procesu tworzenia się dziecięcych obrazów świata. Badanie warunków kształtowania się pojęć w umyśle dziecka koncentruje się na konkretnych przypadkach – tu i teraz. Nie można zatem ujawnionego procesu poznawczego traktować jako uniwersalnego, to raczej określone warunki społeczno-kulturowo-historyczne sprawiają, że proces taki można uznać za charakterystyczny dla określonej generacji dzieci, żyjących w konkretnej przestrzeni społeczno-kulturowej.

Cały projekt dotyczy rekonstrukcji procesu kształtowania się pojęć „wojsko” i „wojna”, które dla współczesnego młodego Polaka są w pewnym sensie abstrakcyjne, ale jednocześnie jednak obecne w doświadczeniach kulturowych (w przekazach audiowizualnych, literackich i historycznych). Warto zwrócić uwagę na mocne nasycenie emocjonalne owych pojęć, stąd nasz projekt przewiduje także badania psychologiczne, analizujące znaczenie cech osobowościowych i temperamentu dziecka³ dla tworzenia się interpretacji wybranych obszarów rzeczywistości.

W niniejszym artykule jest zaprezentowany jedynie fragment badań dotyczących interpretacji dziecięcych wypowiedzi w sytuacji zadaniowej: „napisz lub narysuj po co jest wojsko”, „napisz lub narysuj co by było, gdyby nie było wojska”. Zadanie to kieruje myślenie dziecka w stronę kreacji –

---

² Prezentowane tu badania są fragmentem projektu realizowanego w latach 2018-20, przez zespół pedagogów i psychologów z Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni.

³ Badania psychologiczne są włączone do projektu na jego dalszym etapie. W prezentowanych tu analizach nie zostały uwzględnione.

uruchamia wyobraźnię i emocje oraz zmusza do przywołania wiedzy i rozumienia określonych treści.

Rama teoretyczna

Człowiek od chwili przyjścia na świat odbiera niezliczoną ilość różnorodnych bodźców. Percepcja, uwaga, pamięć umożliwiają ich zapisywanie i przechowywanie, a system poznawczy – obarczony ogromem informacji z otoczenia – tworzy mechanizmy pozwalające na ich przetwarzanie, organizację oraz ekonomiczny dostęp. Owe procesy polegają głównie na integracji oraz redukcji informacji (Haman, 2002, s. 11). Redukcja, integracja oraz strukturyzacja informacji w umyśle człowieka opiera się przede wszystkim na kategoryzacji danych. Zagadnienie kategoryzacji i tworzenia pojęć współczesna psychologia poznawcza uznaje za problematykę niezwykle istotną. Wiedza pojęciowa ma znaczenie dla przebiegu większości procesów poznawczych od etapu percepcji, poprzez interpretację i wnioskowanie w oparciu o dane percepcyjne, aż po ukierunkowanie procesów uczenia się.

Okazuje się, że nadmiarowi informacji pochodzących z percepcji może towarzyszyć niedobór informacji dotyczących własności obiektów lub zdarzeń, które w tym momencie nie są dostępne percepcji, a mogą być ważne dla rozumienia sytuacji. Taka trudność poznawcza sprawia, że dziecko interpretuje rzeczywistość w sposób „naiwny”, to znaczy na miarę ubogich jeszcze informacji. Luki w informacji zostają uzupełniane w procesie kojarzenia i integracji danych dostępnych, pochodzących z innych doświadczeń (np. z przekazów kulturowych) oraz zapisanych w pamięci. W procesie poznawczym – opracowania informacji (tak, by mogły one być zrozumiałe i użyteczne) – włączana jest także ogólna wiedza o jednostkach należących do określonej kategorii lub kategorii nadrzędnej. Uruchamiany jest zatem cały kontekst informacyjny, w którym przebiega konstruowanie wiedzy. W analizach wypowiedzi dzieci próbujemy dotrzeć do tych kontekstów poznawczych, które pozwalają dziecku na wyjaśnianie rzeczywistości.

Z problematyką konstruowania wiedzy związane są koncepcje dotyczące tworzenia reprezentacji w umyśle. W teoriach psychologicznych pojawiają się definicje, które opisują tworzenie reprezentacji w hierarchicznie kształtujących się systemach pamięci. Zdzisław Chlewiński przywołuje trójsystemową koncepcję pamięci Tulvinga (Chlewiński, 1991, ss. 17-20). Według tej teorii systemy pamięci proceduralnej, semantycznej oraz epizodycznej można uporządkować od „niższych” do „wyższych”, gdzie niższy system stanowi podstawę wyższego (tworząc swoisty podsystem). Jedno-

częście każdy rodzaj pamięci różni się od pozostałych pod względem techniki nabywania, reprezentacji i wyrażania wiedzy przez jednostkę poznającą. Na najniższym poziomie hierarchii jest system proceduralny, który wymaga bodźców zewnętrznych. Pamięć proceduralna pozwala człowiekowi przechować wyuczone połączenia między bodźcami, co prowadzi do adaptacyjnych reakcji na środowisko. Tylko pamięć proceduralna może funkcjonować niezależnie od pozostałych systemów. Natomiast pamięć semantyczna ma dodatkową zdolność do wewnętrznych reprezentacji stanów świata i relacji między nimi, które nie są ujmowane percepcyjnie. Niektóre z tych relacji zachodzą jedynie dzięki własnej aktywności myślowej podmiotu. Wyabstrahowanie stanów świata z okoliczności czasu i miejsca sprawia, że mogą się tworzyć konstrukcje umysłowe, jak „modele świata”, którymi podmiot może operować w sposób niezależny od bezpośredniego doświadczenia. System semantyczny pamięci umożliwia przestrukturowanie danych. Pamięć epizodyczna zaś pozwala na nabywanie i przechowywanie wiedzy o zdarzeniach osobiście doświadczonych oraz stanowi zdolność do odtwarzania własnych doświadczeń. System epizodyczny reprezentacji umysłowych ma więc charakter autobiograficzny.

Pamięć epizodyczna zależy od systemów pamięci proceduralnej oraz pamięci semantycznej, spełniając jednocześnie swoje specyficzne funkcje. W tym systemie następuje narastanie informacji. Z pamięci epizodycznej mogą być przypominane informacje, natomiast system pamięci semantycznej pozwala na wydobywanie także tych informacji, które nie były uprzednio zakodowane – dzięki wnioskowaniu, a nie przypominaniu sobie.

Uaktywnianie poszczególnych systemów pamięci sprawia, że wiedza podmiotu może być różnie wyrażana. Pamięć proceduralna umożliwia wyrażanie bezpośrednie, poprzez obserwowalne odpowiedzi według względnie sztywnego wzorca (określonego podczas uczenia się). Bardziej elastyczne sposoby ujawniania wiedzy, w sytuacjach oddalonych od warunków nabywania tej wiedzy, umożliwiają systemy semantyczny i epizodyczny. Typowym sposobem dla uaktywniania pamięci epizodycznej jest uświadomienie sobie swojej tożsamości w opowieści autobiograficznej lub w wyrażaniu własnego odczucia wobec faktów czy zdarzeń. W prezentowanym projekcie badawczym z wypowiedzi dzieci jest rekonstruowany proces uaktywniania poszczególnych systemów pamięci w tworzeniu pojęć „wojsko” i „wojna”. Taka procedura pozwala ujawnić źródła obrazu świata dziecka (wiedzy, rozumienia, interpretacji).

Komentarz metodologiczny

Problem badawczy: Jak dzieci interpretują rzeczywistość w wybranym obszarze treści: „po co jest wojsko”?

Cel: Rekonstrukcja procesu kształtowania się pojęć w umyśle dziecka w wieku wczesnoszkolnym na podstawie wypowiedzi językowych oraz rysunków:

- opis sposobów interpretacji pojęcia „wojsko”;
- rekonstrukcja źródeł tworzenia się wiedzy i rozumienia: ujawnienie aktywności poszczególnych systemów pamięci.

Przedmiot badań: wypowiedzi językowe i rysunkowe dzieci na temat wojny i wojska.

Badania zostały przeprowadzone w szkołach podstawowych w Bemowie Piskim⁴ oraz w Orzyszu⁵. Są to niewielkie miejscowości, w których dzieci doświadczają codziennej obecności wojska oraz mają możliwość obserwacji bojowego sprzętu wojskowego, co stanowi specyficzny i silny kontekst dla kształtowania się pojęć „wojsko”, a także – pośrednio – może mieć znaczenie dla kształtowania się pojęcia „wojna”. W dalszym procesie badawczym zostały także zebrane dane na ten temat w szkołach w Gdańsku, by móc porównać znaczenie kontekstu przestrzeni.

Rekonstrukcja znaczeń, jakie dziecko nadaje rzeczywistości, może być zrealizowana na podstawie różnych form wypowiedzi dziecka – językowych, ruchowych, zabawowych, czy rysunkowych. Tu analizowane są wypowiedzi językowe oraz rysunkowe, często wzajemnie się uzupełniające

---

⁴ Bemowo Piskie – licząca 1300 mieszkańców osada położona w województwie warmińsko-mazurskim, w powiecie piskim, w gminie Biała Piska. Jest to typowe osiedle wojskowe. Batalionowa Grupa Bojowa NATO stacjonuje w Bemowie Piskim k. Orzysza od kwietnia 2017 r. Rotacja kolejnych zmian żołnierzy następuje co sześć miesięcy. Trzon nатовskiego batalionu tworzą żołnierze kawalerii pancernej USA. W jego skład wchodzi też żołnierze z Wielkiej Brytanii (wojska rozpoznania), Rumunii (pododdział przeciwlotniczy) i Chorwacji (wojska artyleryjskie).

⁵ Orzysz – miasto położone w województwie warmińsko-mazurskim, w powiecie piskim, nad rzeką Orzyszą. Obecnie 5 615 mieszkańców. W 1895 Orzysz uzyskał status miasta garnizonowego. Nazywane „wojskową stolicą Polski”, ponieważ w jego pobliżu umiejscowiony jest jeden z największych poligonów w Polsce (Ośrodek Szkolenia Poligonowego Wojsk Lądowych). Od 2017 roku stacjonuje tam batalion wojsk amerykańskich. W globalnych strategicznych planach NATO ma on wzmocnić tak zwany przesmyk suwalski, a w lokalnych kalkulacjach mieszkańców ma ożywić między innymi handel, rynek usług i legendarnego ducha miasta.

w przekazach dziecięcych. Różne przedmioty badawcze oraz złożone uwarunkowania dla kształtowania się znaczeń w umyśle dziecka, wymagają odwołań do metodologii interdyscyplinarnej. Metodologia w tak niejednoznacznej materii badań powinna być dostosowana do podjętego problemu badawczego, a strategie i metody – elastycznie stosowane, oraz „poręczne” dla badacza.

Metodologia „mięka” sytuuje się w obrębie strategii jakościowej, mocno już zakorzenionej w naukach społecznych, szczególnie w socjologii i pedagogice. Jednak należy zauważyć, że metody jakościowe mają wiele odsłon. Tu odwołujemy się do koncepcji Jean-Claude Kaufmanna, do jego „socjologii rozumiejącej” (Kaufmann, 2010), w której **analizując wypowiedzi konkretnych ludzi, bierze się pod uwagę ich mikro kulturowe usytuowanie**. Można tu dostrzec pewne nawiązanie do Teorii Ugruntowanej, opracowanej w 1967 roku przez Anselma Straussa i Barneya Glasera, która odrzuca tradycyjne funkcjonalistyczne podejście, realizujące badania przy użyciu wcześniej opracowanego modelu teoretycznego. Teoria wyłania się z samych badań, „gruntuje się” na podstawie zanalizowanych danych empirycznych. Metody stosowane w teorii ugruntowanej nie wiążą się ani z jedną określoną epistemologią, ani z żadną konkretną perspektywą teoretyczną, toteż zarówno **etap konstruowania kategorii, jak i cały proces badawczy mają charakter elastyczny, interaktywny i otwarty**. To analiza danych nadaje kształt treści konceptualnej i wytycza kierunek badań. Istotą analizy prowadzącej do teorii ugruntowanej stanowią kolejne poziomy abstrakcji (Glaser, 2009; Konecki, 2009).

Źródłem wstępnych idei w teorii ugruntowanej są tzw. „pojęcia uczulające”, które pozwalają na skonstruowanie wstępnych kategorii badawczych. W prezentowanych poniżej badaniach zakładamy, że **pojęciami uczulającymi są: pamięć proceduralna, pamięć semantyczna, pamięć epizodyczna**. Pierwszym krokiem analitycznym jest kodowanie jakościowe danych, tj. nadawanie etykiety segmentom informacji, wyjaśnianie i kategoryzowanie na kolejnych poziomach uogólnień. Sortowanie i analizy danych wymagają usytuowania ich w różnych kontekstach, co prowadzi do wyodrębnienia rodziny kodów, wskazujących na własności kategorii. Badacz nasycy kategorie danymi, sortuje i integruje je w wyłaniającą się teorię.

Prezentowany tu jest tylko wycinek szeroko zakrojonego projektu, wobec tego nie można na podstawie przedstawionych analiz wyłonić teorii ugruntowanej. Jest to raczej rodzaj pilotażowych badań, w których pokazujemy wstępne sortowanie danych. Na rzecz tego artykułu zostały wybrane

dosyć charakterystyczne wypowiedzi dzieci, by pokazać specyfikę myślenia dziecięcego w konstruowaniu obrazu świata.

Wojsko w wypowiedziach dzieci – wstępna analiza w odniesieniu do mikro kulturowych kontekstów

W cytatach tekstów dziecięcych została zachowana oryginalna pisownia, co w pewnym stopniu utrudnia naszą percepcję, ale jest także świadectwem sposobów konstruowania wypowiedzi i myślenia dziecka. Z pewnością nauczyciel, nastawiony na poprawianie błędów nie będzie w stanie docenić walorów takiej surowej wypowiedzi językowej. Proponujemy jednak wsłuchać się w głosy dzieci, a ich błędy traktować jako punkt wyjścia dla konstruowania efektywnych strategii edukacyjnych. Jeżeli nie pozwolimy uczniom na swobodną twórczość językową, czekając z takimi zadaniami aż dziecko nauczy się poprawnie pisać, będzie to raczej blokowanie rozwoju kompetencji językowych, a nie ich wspieranie. Zatem warto odwołać się do wskazania Małgorzaty Żytko i „pozwolić dzieciom mówić i pisać” (Żytko, 2010).

Adam

Ja myślę, że żołnierze przyjechali po to żeby wrogów się zjednoczyły. Widziałem jak oni przyjeżdżali, było bardzo dużo samochodów, była też telewizja, radio. Przed moim blokiem jest boisko do gry w piłkę nożną. Graliśmy z nimi i bardzo mi się podobało. Widziałem ich nawet po za miastem w sklepach na rowerach i jak biegają. Bardzo blisko mojego bloku jest poligon wojskowy i jest bardzo głośno jak mają ćwiczenia. Przy swoich domkach grają w piłkę lub bejsbol. Żołnierze machają do nas jak nas widzą. Nad moim blokiem lecą różne śmigłowce bo jest bardzo blisko lądowisko. Przyjeżdżał do nas prezydent i różni ludzie z Polski. Mój tata widział ich i ma dużo zdjęć.

Adam zaczyna swoją wypowiedź od własnej uogólnionej teorii istnienia wojska (*żeby wrogów się zjednoczyły*). Po czym następujące zdania stanowią uzasadnienie tej teorii poprzez uaktywnienie pamięci epizodycznej. Z jego wypowiedzi wnioskować można, że widzi codzienne życie i treningi zawodowych żołnierzy: *Bardzo blisko mojego bloku jest poligon wojskowy i jest bardzo głośno jak mają ćwiczenia*. Chłopiec zna również grę, w którą grają żołnierze po ćwiczeniach obowiązkowych, mówi bowiem, że: *Przy swoich domkach grają w piłkę lub bejsbol*. Po sąsiedzku obserwuje codzienne życie żołnierzy i opisuje je w kontekście wiedzy, nabytej na przykład za pośrednictwem mediów. Gra w *baseball*, o której mówi chłopiec, nie jest popularna

w Polsce, jednak często pojawia się w amerykańskich filmach i serialach, oglądanych przez niego w telewizji. I tu potrzebne jest kojarzenie doświadczeń realnych i fikcyjnych, kategoryzowanie tej wiedzy w pamięci semantycznej.

Chłopcu, jak widać na podstawie przytoczonej wypowiedzi, wojsko kojarzy się z żołnierzami, których zna, obserwuje, którzy są dla niego mili, bo jak mówi: *Żołnierze machają do nas jak nas widzą*. Ich pozytywne zachowania kształtują światopogląd dziecka i oswajają niejako temat wojska i wojny, której prawdziwego oblicza dziecko poznać nie może. Z drugiej strony interesująca tutaj wydaje się kreacja obrazu wojska, tego które chroni, jest potrzebne, jest przyjacielem. Jednocześnie mocna teza z pierwszego zdania wypowiedzi dziecka ujawnia aspekt emocjonalny w mechanizmach tworzenia pojęcia „wojsko” – ufność i nadzieję.

Marko

Jak się zjeżdżali na jednostkę. Jak dostałem od żołnierzy znaczek. Jak grałem z amerykańkami w futbol. Jak star się wywalili i przyjechali wyciągarki i 2 dni go wyciągali. Też mi się podobało jak autobusy z żołnierzami wyjerzdrzali z jednostki. Jak mi babcia powiedziała że urodziła się w wojnie światowej. Jak strzelali 2 razy. Jak latały samoloty i helikopter.

Marko wylicza epizody związane z amerykańskimi żołnierzami. Wiadział jak żołnierze przyjeżdżali do swojej jednostki wojskowej, jak strzelali, biorąc udział w ćwiczeniach. Ujawnia się tu proces tworzenia pamięci biograficznej, która ma znaczenie dla konstruowania pojęć. Należy też zwrócić uwagę na włączenie do tej wypowiedzi doświadczeń historii rodziny z przekazu pokoleniowego (*Jak mi babcia powiedziała że urodziła się w wojnie światowej*), co wskazuje na relacje między pamięcią epizodyczną i semantyczną w interpretacji świata przez dziecko. Dziecko konstruuje swoją wiedzę pojęciową, wykorzystując dane z różnych źródeł.

Należy zwrócić uwagę na dobór słów przez chłopca. Zna on takie terminy jak: *jednostka wojskowa, futbol, wojna światowa, helikopter*. Przebywanie z żołnierzami jest takim właśnie doświadczeniem edukującym i wpływa na jego relacje z osobami i otoczeniem zewnętrznym, a także pozwala konstruować wiedzę. Ma to związek również z językiem i kulturą, w której funkcjonuje dziecko – tutaj jest to społeczność związana z wojskowością. I to właśnie specyficzny język, rozumiany szeroko jako pole semantyczne, określa zachowania i rozwój jednostki.

Marek

Wojsko jest ciekawe, znajdują się w nim różne pojazdy, które są wielkie ...żołnierzy widzę często ale gdy pierwszy raz zobaczyłem wojsko amerykańskie bardzo mnie to zaciekawilo, mają pojazdy podobne do polskich ale są koloru kremowego a żołnierzy widzę jak biegają o szóstej rano... niektórzy biegają w koszulkach na krótki rękaw gdy jest bardzo zimno... ich przyjazd widziałem przez okno świetlicy, obok szkoły stały samochody z radia i telewizji... a rzadko do Bemowa Piskiego przyjeżdża radio... o czternastej czterdzieści zaczęła jechać kolumna pojazdów wojskowych. Gdyby wojska nie było to mój tata nie miałby pracy, większość osób w Bemowie pracuje w wojsku, w telewizji nie byłoby programów o wojsku np. „Czterej pancerni i pies”.

Obserwacja różnych faktów i wydarzeń związanych z wojskiem stacjonującym w sąsiedztwie pozwala chłopcu zaspokajać potrzebę poznawczą. W pierwszym momencie zwraca uwagę na pojazdy, które robią na nim wrażenie, bo są *wielkie*. Interesujące jest tutaj również odróżnianie przez chłopca barw pojazdów pancernych wojska amerykańskiego od barw sprzętu wojska polskiego (*raz zobaczyłem wojsko amerykańskie bardzo mnie to zaciekawilo mają pojazdy podobne do polskich ale są koloru kremowego*). Świadczy to o znaczeniu dla konstruowania pojęć selekcji i kategoryzacji danych percepcyjnych. Dziecko chce w swojej wypowiedzi być jak najbardziej wiarygodnym świadkiem wydarzeń, więc osadza swoje obserwacje w konkretnym miejscu (*widziałem przez okno świetlicy*) i czasie (*o czternastej czterdzieści zaczęła jechać kolumna*). Na chłopcu silne wrażenie wywarła obecność samochodów z radia i telewizji. Jest świadomy wyjątkowości takiego wydarzenia: *a rzadko do Bemowa Piskiego przyjeżdża radio*. Pamięć biograficzna jest tu wzbogacona pamięcią semantyczną.

Ojciec Marka jest żołnierzem zawodowym i dlatego wiedza chłopca bazuje na doświadczeniach wyniesionych z domu rodzinnego oraz obserwacji najbliższego otoczenia. Dziecko zdaje sobie sprawę, że w jego kręgu większość osób to rodziny wojskowych, (*większość osób w Bemowie pracuje w wojsku*). Jego rówieśnicy, koledzy z podwórka i z klasy przynależą do tej samej społeczności, posiadają podobne doświadczenia i operują tym samym językiem, który może być specyficzny ze względu na znajomość niektórych pojęć, czy zawodu związanego z wojskowością. Oznacza to, że język przychodzi się do takich, a nie innych zachowań danej jednostki, która żyje w określonej zbiorowości, tradycji i kulturze. To właśnie specyficzny język,

a w tym wypadku najbliższe otoczenie dziecka operujące terminologią związaną z wojskowością, określa obraz świata jednostki.

W kolejnej części wypowiedzi doświadczenia bezpośrednio kojarzone są z doświadczeniami przekazów kulturowych (w *telewizji nie byłoby programów o wojsku np. „Czterej pancerni i pies”*). Uruchamiana jest pamięć semantyczna. Media bardzo mocno wpływają na kreowanie wizerunku wojska i wojny. Przedstawiane historie oparte są na przygodzie i tzw. „zabawie w wojnę”. Nie znając przemocy, śmierci i okrucieństwa, które niesie za sobą wojna, dziecko otrzymuje zmanipulowaną wersję „prawdy”, która jest stworzona dla celów propagandowych. Wojna w takim ujęciu to bohaterstwo, przygoda i chwała. W ten sposób atrakcyjne przekazy kulturowe kierują nie tylko kształtowaniem pojęć, ale też mają znaczenie na przyszłość dla budowania postaw (np. określonej wizji patriotyzmu lub gotowości do poświęceń).

Michał

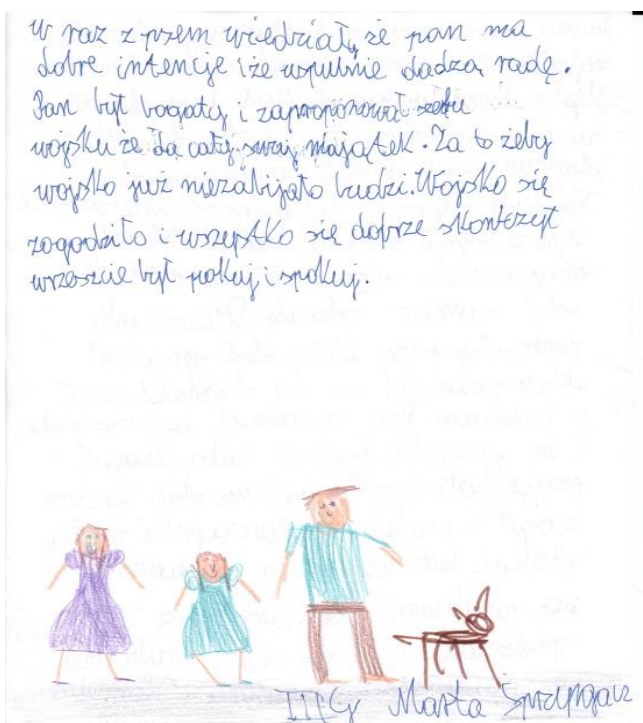
Tak spotkałem się pierwszy raz z żołnierzami zaproponowałem im z kolegą Michałem grę w piłkę graliśmy z żołnierzami parę godzin. Jak sączyliśmy grę w piłkę zaproponowałem im z Michałem spotkanie na drugi dzień na godzinę 12:00. Jak przyszliśmy na to miejsce gdzie się spotkaliśmy zaproponowali nam pizzę. Spytałem się Michała czy pójdziemy. Gdy Michał się zgodził to poszliśmy do pizzerii. Żołnierze kupili ogromną pizzę gdy już zjedliśmy mój kolega mósiał już iść do domu pożegnaliśmy się i żołnierze przybili piątkę i spytali się nas czy możemy przyjść jutro w te samo miejsce z Michałem. Zgodziliśmy się. Gdy już przyszliśmy żołnierze dali nam po 5 czekolad truskawkowych.

Michał opisuje sytuację, którą przeżył razem ze swoim kolegą o tym samym imieniu. Jego obraz wojska związany jest z epizodami pamięci biograficznej. Tego rodzaju „nawiązywanie do rzeczywistości” (Karczmarzyk, 2014), do konkretnych sytuacji zaczerpniętych z własnego doświadczenia jest częstym sposobem kreowania znaczeń przez dzieci. Tutaj przywoływane są doświadczenia określonych przyjaznych gestów (*przybili piątkę*) oraz atrakcyjne prezenty (*5 czekolad*). Takie epizody bazują na pamięci proceduralnej i także mają znaczenie dla kształtowania pojęcia „wojsko”, poprzez skojarzenia z miłymi dla dziecka przeżyciami. Oto żołnierze (szczególnie ci z wojsk sojusznicznych) to sympatyczni, otwarci, przyjaźni dla dzieci młodzi ludzie. Kształtowany w ten sposób obraz wojska zmienia przekazy o wojsku niesione innymi drogami, w których wojsko kojarzy się z groźnymi sytuacjami.

cjami. Zwyczajne, przyjacielskie relacje żołnierzy z dziećmi w miejscowościach, w których stacjonują wojska NATO stanowią nieoceniony wkład w budowanie pozytywnych obrazów świata. Sprawiają, że dzieci zaczynają ufać i czuć się bezpiecznie w pobliżu wojska.

Marta

Wraz z psem wiedziały, że pan ma dobre intencje i że wspólnie dadzą radę. Pan był bogaty i zaproponował szefu wojsku że da cały swój majątek. Za to żeby wojsko już nie zabijało ludzi. Wojsko się zgodziło i wszystko się dobrze skończyło wreszcie był pokój i spokój.

Rys. 1. Marta

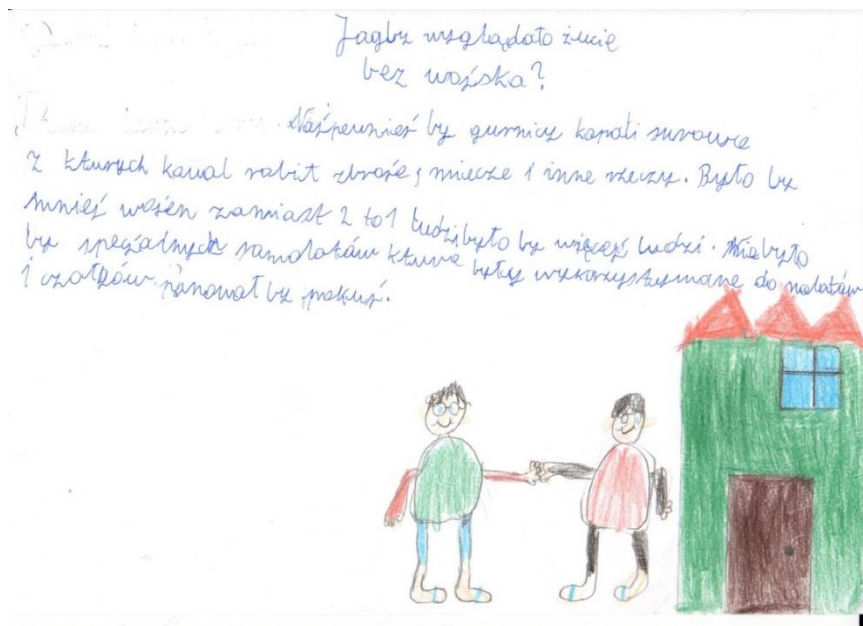
Dziecko wypowiedź pisemną uzupełniło rysunkiem. Możemy się domyślać, że komunikat werbalny ma być dopowiedzeniem komunikatu wizualnego. Dziewczynka rysuje trzy postacie i psa. Są to dwie postacie kobiece (albo kobieta i dziewczynka) i jeden mężczyzna. Nie wiadomo dlaczego mężczyzna i jedna z kobiet jest pokolorowana tak samo, a kolejna kobieta ma

inny kolor sukienki. Być może autorka rysunku utożsamia się z mniejszą postacią kobiecą i chce upodobnić się do kluczowej dla tej wypowiedzi postaci mężczyzny. Z wypowiedzi językowej możemy się dowiedzieć, że narysowany mężczyzna jest bogatym człowiekiem. W tym przekazie kobiety i zwierzęta są bezradne wobec zagrożenia, ale wspólnie z mężczyzną *dadzą radę*. Ważne znaczenie w tej sytuacji ma fakt, że mężczyzna jest bogaty – w wyobrażeniu Marty płaci „wojsku”, żeby nie zabijało. W obrazie świata dziecka za pieniądze można kupić „pokój i spokój”, a kobiety muszą zdać się na mających mężczyzn...

To już dosyć wyabstrahowana interpretacja świata społecznego, ponieważ wymaga nie tylko sięgnięcia do doświadczeń epizodycznych, ale także różnych przekazów (pewnie też audiowizualnych) oraz wnioskania. Pojęcie „wojsko” jest tu dosyć mgliście zarysowane jako podmiot zbiorowy. Wprawdzie kojarzy się z zabijaniem, ale w sumie nie jest groźne, kiedy bogaty mężczyzna zajmie się sprawą. Nieporadna wypowiedź dziecka ujawnia dosyć zaawansowany proces uruchamiania pamięci semantycznej, szczególnie odnoszącej się do relacji społecznych oraz ujawnia postawy wobec warunków materialnych. Być może przejawia się tu specyficzna sytuacja materialna społeczności tej niewielkiej miejscowości mazurskiej.

Bartek

Najpierw by gurnicy kopali surowce, z kturych kowal robił zbroje, miecze i inne rzeczy. Było by mniej wojen zamiast 2 to 1, ludzi byłoby więcej ludzi. Nie było by specjalnych samolotów kturę były wykorzystywane do nalotów i czołgów, panowałby pokuj.

Rys. 2. Bartek

Tu dziecko na pytanie „Jak wyglądałaby świat bez wojska?” przedstawia postacie uśmiechnięte, podające sobie ręce, po czym wylicza szereg faktów, które kojarzą się z wojskiem. Interesujące jest odniesienie narysowanej przez nie sytuacji do innej epoki, chodzi mu prawdopodobnie o średniowiecze. Wiedza o tym, w jaki sposób kowal tworzył np. miecz może wynikać z oglądanych przez dziecko filmów dokumentalnych bądź historyczno-przygodowych. Bartek wylicza archaiczne przedmioty związane z wojskiem, zapewne w celu zdystansowania się do problemu, ponieważ nie mówi wprost o własnych doświadczeniach, tylko próbuje zastanowić się nad odpowiedzią na pytanie. Takie wyliczanie jest śladem procesu kojarzenia, kategoryzowania i wnioskowania.

Bartek przede wszystkim zdaje sobie sprawę z zależności różnych ludzi i ich pracy od wojska (górnicy, kowale). Można się domyślić, że ma także świadomość zależności pracy własnych rodziców, ponieważ w tych niewielkich miejscowościach, w których prowadzone są badania, niemal cała dorosła społeczność jest zaangażowana w prace wojska. Jednak już w następnym zdaniu dziecko wykazuje świadomość konsekwencji braku wojen: *byłoby więcej ludzi*.

Wojsko kojarzy się z wojną, więc dziecko wnioskuje, że jest jej przyczyną. Kończy wypowiedź językową konkluzją: *panowałby pokój*. Dziecko

postrzega wojsko jako przyczynę konfliktów, a nie odpowiedź na konflikty. Tego rodzaju myślenie można wiązać z pamięcią epizodyczną dziecka, ale również semantyczną. Wiedza chłopca może bowiem pochodzić z medialnych kanałów informacyjnych, filmów i wszelkiego rodzaju obrazów kulturowych, które kreują myślenie o negatywnych następstwach wojny, a tym samym wojska (dziecko utożsamia te pojęcia jednoznacznie). W tej dziecięcej interpretacji rzeczywistości, przedstawionej w sposób nieporadny, można dostrzec kojarzenie, wnioskowanie i kształtujący się dojrzały system wartości (ludzie nie ginęliby, więc byłoby ich więcej, a pokój staje się największą wartością).

Piotrek

Rys. 3. Piotrek

Piotrek temat wojska i wojny kojarzy jednoznacznie z walką i uzbrojeniem, takim jak pistolet, miecz, dzida, łuk. Warto zwrócić uwagę na pomieszczenie historycznych rekwizytów – wszystkie należą do tej samej kategorii (broń), jednak pochodzą z różnych czasów. Ten fakt oraz antropomorficzne zachowanie postaci zwierzęcej (po prawej stronie rysunku) świadczy o poznawczych relacjach między wiedzą pochodzącą z różnych przekazów. Co więcej, w jego pracy można zauważyć wiele znaków rysunkowych, które kojarzą się z przemocą, są to: krew, pistolet, siekiera, łuk albo miecz. Styli-

styka jego pracy bardziej nawiązuje do gry komputerowej niż do sytuacji militarnej zaobserwowanej z filmu lub dokumentu. Mamy tutaj do czynienia z pamięcią semantyczną, w której zachodzi kojarzenie i wnioskowanie. Zapamiętane z komunikatów audiowizualnych akcesoria wojskowe stają się podstawą dla tworzenia się własnej wiedzy dziecka o wojsku i wyrażają jego patriotyczne, ale również nacechowane politycznie poglądy.

Dziecko na rysunku przedstawia walkę trzech postaci, z których jedna, ranna, atakowana jest z przodu i z tyłu, broczy krwią i odbiera atak. Ta brutalna scena jest uzasadniana przez autora w wypowiedzi słownej: *Gdyby nie było wojska to by wszystkie rodziny by walczyły o swoje rodziny*. Wojsko według niego ma chronić ludzi przed zagrożeniem, dlatego na pytanie co by było gdyby nie było wojska, Piotrek stara się wymyślić alternatywę. A tą alternatywą jest obrona własna. Najprawdopodobniej utożsamia się z postacią środkową, która jest atakowana z dwóch stron przez trudne do zidentyfikowania postacie (zagrożenia, które nie mają jednoznacznej twarzy).

Maja

Gdyby nie było wojska to by nie było wojen. Nie było pierwszej wojny światowej ani drugiej wojny światowej może świat był by lepszy. Każdy kraj miał by tyle samo części świata. Lecz dzięki wojsku czujemy się bezpieczniej jak ktoś na Polskę napadnie wtedy wojska nas ratowało. Gdyby nie było wojska to co by było może nie było przemocy na świecie. Dużo osób by straciło by prace osoby które produkowały rzeczy straciło by prace. A żołnierze którzy pracowali straciło by prace może trudno było by im o następną pracę. Świat może nauczył by się Pokoju. Na świecie było by dobrze i spokojnie. Pistolety, karabiny, bomby i jaki rzeczy do zabijania. Może by ich nie było. Świat odmienił się na lepszy. Może ludzie by o wojsku i o wojnie zapomnieli.

W tej wypowiedzi widzimy jak dziecko stara się pogłębić swoje myślenie o celu istnienia wojska. Zaczyna od teorii, podzielanej przez inne dzieci, że wojsko jest przyczyną wojen. Przywołuje swoją wiedzę o wojnach (*pierwszej wojny światowej ani drugiej wojny światowej*) i konkluduje, że świat bez wojen (i wojska) mógłby być lepszy. Jednak już w następnym zdaniu dostrzega pozytywne funkcje wojska jako obrońcy i stróża pokoju. A dalej – następne funkcje, dotyczące zapewnienia pracy ludziom. Na koniec wraca jednak do pierwszej myśli, że jeżeli zniknęłyby wszystkie atrybuty walki (*pistolety, karabiny, bomby i jaki rzeczy do zabijania*), to ludzie zapomnieliby o wojsku i wojnie.

Antonina

Wojsko służy do obrony kraju. Gdyby nie było wojska nieprzyjazne państwa mogłyby nas napaść i wziąć do niewoli. W razie wojny wojsko za nas walczy i broni naszych granic. W czasie pokoju żołnierze pomagają ludziom np. w czasie powodzi czy huraganu. Dzięki wojsku czujemy się bezpiecznie.

Wypowiedź Antoniny świadczy o jej uporządkowanej wiedzy o wojsku. Dziewczynka rozumie rolę wojska zarówno w sytuacjach zagrożenia, jak i w czasach pokoju. Warto też zwrócić uwagę, że tej dojrzałej myśli towarzyszy spójna i poprawna forma językowa.

Niektóre odpowiedzi dzieci na pytanie o świat bez wojska są lakoniczne, ale mocno nasycone treścią i świadczące o zaangażowaniu w temat:

Natalia

By nie było świata i ludzi tylko pustkowie na całym świecie.

Dziewczynka kreuje apokaliptyczny obraz, co ujawnia złożony proces kojarzenia i wnioskowania w pamięci semantycznej. Nie ma tu odniesień do własnych doświadczeń, tylko abstrahowanie, wyobraźnia i kreacja. Podobnie, jak w wypowiedzi Antka:

Antek

Nasz kraj by nie istniał i nie byłoby nas na mapie świata.

Natomiast Krystian dochodzi do dosyć zaskakujących wniosków:

Krystian

Gdyby nie było wojska, byłoby więcej policjantów. I nie byłoby żadnej wojny.

Chociaż przeprowadza swój logiczny wywód podobnie jak wcześniej cytowani koledzy (wojsko jest przyczyną wojny, więc w świecie bez wojska nie byłoby wojen), to zdaje sobie sprawę z innej funkcji wojska – obrony ludzi. Dlatego wnioskuje, że w świecie bez wojska musi być więcej policjantów.

Wiktoria

Gdyby wojska nie byłoby na świecie, to policjanci by więcej zarabiali, a pogotowie by miało więcej czasu na odpoczynek.

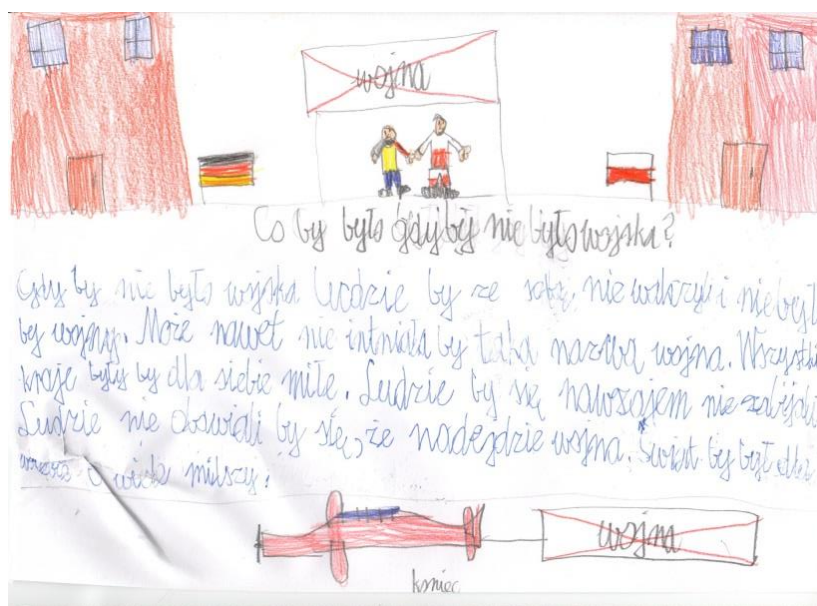

Wiktoria także dochodzi do podobnych konkluzji (*policjanci by więcej zarabiali*), przy czym jednak myśli, że świat byłby bez wojska spokojniejszy (*pogotowie by miało więcej czasu na odpoczynek*).

Na koniec relacji tego fragmentu badań proponujemy wypowiedź, która wydaje się najbardziej dojrzała i przy tym niezwykle optymistyczna, mimo że punktem wyjścia jest tu także „odwrócona logika”, że gdyby nie było wojska, to nie byłoby wojen.

Kacper

Gdyby nie było wojska ludzie by ze sobą nie walczyli i nie było by wojny. Może nawet nie istniała by taka nazwa wojna. Wszystkie kraje były by dla siebie miłe. Ludzie by się nawzajem nie zabijali. Ludzie nie obawiali by się, że nadejdzie wojna. Świat by był dla nas o wiele miłszy.

Rys. 4. Kacper

Możemy się domyślać, że komunikat werbalny ma być dopowiedzeniem komunikatu wizualnego. Rysunek ma tu charakter symboliczny i formę plakatu: po dwóch stronach kartki są podobne budynki, a obok każdej flaga (dwa państwa?). W środku dwie postacie, w kolorach, najprawdopodobniej strojów drużyn piłkarskich. Nad postaciami przekreślony napis „wojna”.

Autor zebrał wiedzę i skojarzenia na temat wojny i stworzył alternatywną odpowiedź, pokazując swoisty „świat na opak” (bez konfliktów). *Ludzie by się nawzajem nie zabijali. Ludzie nie obawiali by się, że nadejdzie wojna. Świat by był dla nas o wiele miłszy.* Co ciekawe, warto zauważyć, że odniesienie do drużyn piłkarskich jest świetną propozycją skierowania idei walki w stronę bezpiecznej rozgrywki sportowej. Na dole kartki jest narysowany samolot, ale wygląda raczej na cywilny (w kolorach czerwonym i niebieskim) oraz słowo „koniec” i znowu przekreślony wyraz „wojna”. Bardzo spójna, przemyślana wypowiedź. Trudno stwierdzić, skąd u chłopca w wieku dziewięciu lat taka dojrzałość i jednocześnie wrażliwość na trudny temat.

Jakościowe kodowanie danych

Tabela 1. Przejawy systemów pamięci w wypowiedziach dzieci na temat wojska

POJĘCIA UCZULAJĄCE	RODZINY KODÓW	RODZINY KODÓW
Systemy pamięci	Rekwizyty	Relacje
pamięć proceduralna	<i>prezenty od żołnierzy (znaczek, czekolady, pizza) piłka;</i>	<i>tak spotkałem się pierwszy raz z żołnierzami; jak do- stałem od żołnierzy zna- czek; graliśmy z nimi; jak grałem z amerykańkami; żołnierze dali nam piątkę; dali nam po 5 czekolad truskawkowych; przybili piątkę</i>
pamięć epizodyczna	<i>futbol; star; wyciągarki jednostki; samoloty; śmigłowce; lą- dowisko; helikopter; poligon woj- skowy; "ogromna pizza"; żołnierze na rowerach; prezydent; różni ludzie; telewizja; konkretny czas wydarze- nia: "na drugi dzień, na godzi- nę 12.00"</i>	<i>widziałem jak oni przyjeź- dzali; autobusy z żołnierzami wyjeżdżali; machają do nas; jak strzelali 2 razy; jak latały samoloty i helikop- ter; widzę jak biegają o szóstej rano... ich przy- jazd widziałem przez okno światlicy, obok szkoły stały samochody; żołnierze przy- bili piątkę; czujemy się bezpiecznie</i>

<p>pamięć semantyczna</p>	<p><i>różnice między wyposażeniem wojsk polskich i amerykańskich; zbroje, miecze; dzida, łuk „górnicy kopali surowce”; specjalne samoloty; mapa świata</i></p>	<p><i>wrogi się zjednoczyły; babcia powiedziała że urodziła się w wojnie światowej; żeby się wrogi zjednoczyły; tata nie miałby pracy; nie byłoby programów o wojsku; pan ma dobre intencje; by walczyły o swoje rodziny; każdy kraj miałby tyle samo części; mogłyby nas napaść i wziąć do niewoli; nie byłoby nas na mapie świata; pogotowie miałoby więcej czasu na odpoczynek; ”policjanci więcej by zarabiali; przyjazne gesty postaci na rysunkach; antropomorficzne zachowania zwierząt na rysunkach.</i></p>
---------------------------	--	--

Powyższe zestawienie danych ujawnia znaczącą aktywność pamięci semantycznej w dziecięcych interpretacjach rzeczywistości. System pamięci semantycznej pozwala na wydobywanie informacji pochodzących z różnych źródeł, a także na wnioskowanie, uogólnianie i abstrahowanie. Okazuje się, że wypowiedzi dzieci w wieku wczesnoszkolnym pokazują różne sposoby konstruowania wiedzy osobistej o świecie, w sytuacjach oddalonych od warunków nabywania tej wiedzy. Ponadto można zauważyć, że dzieci wyrażają swój stosunek nie tylko do faktów i zdarzeń doświadczonych wcześniej, ale także do wyabstrahowanych stanów rzeczy (w kreacji własnej). To właśnie system pamięci semantycznej pozwala na wykorzystanie informacji ze źródeł pośrednich (jak np. opowieści rodzinnych) oraz źródeł fikcyjnych (prekazu audiowizualnych, książek) w interpretacji rzeczywistości. Dzieci potrafią wykorzystywać w swoich wypowiedziach doświadczenia własne (z pamięci proceduralnej i epizodycznej) i kojarzą je z informacjami z różnych źródeł w tworzeniu obrazu świata. Takie badania ujawniają potencjał poznawczy dzieci, często niedoceniany we wczesnej edukacji.

W następnej tabeli została przedstawiona kategoryzacja danych do postawionego problemu badawczego: Jak dzieci interpretują rzeczywistość w obszarze treści „po co jest wojsko”?

Tabela 2. Dziecięce interpretacje pojęcia „wojsko”

Po co jest wojsko?	Wypowiedzi językowe
Jest źródłem wrażeń	<i>bardzo dużo samochodów; była też telewizja, radio; bardzo głośno jak mają ćwiczenia; przyjeżdżał do nas prezydent i różni ludzie z Polski; grałem z amerykańkami w futbol; jak star się wywalili przyjechali wyciągarki i 2 dni go wyciągali; latały samoloty i helikopter; zaciekawilo że mają pojazdy podobne do polskich; rzadko do Bemowa Piskiego przyjeżdża radio;</i>
Jest strażnikiem porządku	<i>rodziny by walczyły o swoje rodziny; byłoby więcej policjantów; to policjanci by więcej zarabiali; wojsko służy do obrony kraju; a nieprzyjazne państwa mogłyby nas napaść i wziąć do niewoli; w razie wojny wojsko za nas walczy i broni naszych granic; w czasie pokoju żołnierze pomagają ludziom np. w czasie powodzi czy huraganu;</i>
Jest gwarantem pokoju	<i>nasz kraj by nie istniał i nie byłoby nas na mapie świata; pogotowie by miało więcej czasu na odpoczynek; żeby się wrogowie zjednoczyli; dzięki wojsku czujemy się bezpieczniej; jak ktoś na Polskę napaśnie wtedy wojska nas ratowało;</i>
Jest przyczyną wojen	<i>było by mniej wojen; nie byłoby żadnej wojny; nie było pierwszej wojny światowej ani drugiej wojny światowej może świat był by lepszy; każdy kraj miał by tyle samo części świata</i>
Umożliwia dobrą zabawę	<i>graliśmy z nimi i bardzo mi się podobało; grałem z amerykańkami w futbol; w telewizji nie byłoby programów o wojsku; w piłkę graliśmy;</i>
Daje możliwość zaspokajania potrzeb - materialnych, poznawczych	<i>dostałem od żołnierzy znaczek; zaciekawilo że mają pojazdy podobne do polskich; tata nie miałby pracy; większość osób w Bemowie pracuje w wojsku; żołnierze kupili ogromną pizzę; 5 czekolad; dużo osób by straciło by prace; osoby które produkowały rzeczy straciłyby prace; żołnierze którzy pracowali straciło by prace; może trudno było by im o następną pracę;</i>
Jest samonapędzającą się machiną	<i>nie było by specjalnych samolotów; specjalnych samolotów które były wykorzystywane do nalotów i czołgów; pistolety, karabiny, bomby i jakie rzeczy do zabijania;</i>
Umożliwia przyjazne kontakty	<i>machają do nas jak nas widzą; grę w piłkę; graliśmy; żołnierze przybili piątkę; umówiliśmy się na jutro.</i>

Podsumowanie

Nawet z tak niewielkiego materiału, jaki tu został zaprezentowany, można wyodrębnić pewne spójne obrazy pojęcia „wojsko” kreowane przez dzieci z klas młodszych z miejscowości, w których stacjonują wojska NATO. Należy się spodziewać, że po wykorzystaniu materiału badawczego całego projektu (ok. 200 prac dzieci ze szkół w Orzyszu, Bemowa Piskiego i z Gdańska) oraz złożonych metod analizy (w tym testów psychologicznych) zostaną wyodrębnione inne rodziny kodów. Może to ujawnić w procesie konstruowania pojęć w umyśle dzieci powiązania i relacje inne albo bardziej złożone, niż tu zaproponowane.

Nieporadne językowo wypowiedzi dzieci ujawniają złożony proces tworzenia obrazu świata, ponieważ widzimy nie tylko sięganie do doświadczeń epizodycznych, ale także do różnych przekazów (rodziny oraz audiowizualnych). Można zrekonstruować dosyć zaawansowany proces uruchamiania pamięci semantycznej, szczególnie odnoszącej się do relacji społecznych. Wojsko okazuje się dla dzieci z Bemowa Piskiego i Orzysza przede wszystkim źródłem wyjątkowych wrażeń. Dzieci obserwują żołnierzy w codziennych sytuacjach, pojazdy wojskowe oraz zamieszanie medialne, związane z pobytem wojsk NATO w Polsce. Słuchają komentarzy osób dorosłych na ten temat i dostrzegają skomplikowane relacje społeczne i zależności materialne (kontakty żołnierzy z cywilną ludnością oraz pracę związaną z wojskiem). Obraz świata dziecięcego uzupełniany jest też przez przekazy kulturowe na temat wojen i wojska. Z tych doświadczeń i informacji dziecko konstruuje swoje interpretacje rzeczywistości.

Ujawnia się tu proces tworzenia pamięci biograficznej, która ma znaczenie dla konstruowania pojęć. Przywoływane epizody bazują na pamięci proceduralnej, przyjemnych wrażeń i przeżyciach dziecka w kontaktach z żołnierzami stacjonującymi w pobliżu szkoły i domu. Sympatyczne relacje z żołnierzami, inicjowane wspólną grą w piłkę lub drobnymi podarkami, czy też przyjazne gesty (machanie, uśmiechy, powitania) okazują się niezwykle ważne dla dziecięcych interpretacji rzeczywistości. Kształtowany w ten sposób obraz wojska zmienia przekazy o wojsku niesione innymi drogami, w których wojsko kojarzy się z groźnymi sytuacjami. Zwyczajne, przyjacielskie relacje żołnierzy z dziećmi w miejscowościach, w których stacjonują wojska NATO, stanowią nieoceniony wkład w budowanie pozytywnych obrazów świata. Sprawiają, że dzieci zaczynają ufać i czuć się bezpiecznie w pobliżu wojska.

Wypowiedzi i kreacje dzieci inspirowane pytaniem o wojsko ujawniają złożony proces poznawczy konstruowania pojęć, ale też pokazują migotliwy świat znaczeń, w którym dziecko próbuje się rozeznać. Pojęcie „wojsko” w wielu wypowiedziach jest podmiotem zbiorowym, który z jednej strony jest gwarantem pokoju, a z drugiej w interpretacji dzieci staje się przyczyną wojen. Dzieci postrzegają wojsko jako źródło konfliktów, a nie odpowiedź na konflikty.

Wiedza dzieci dotycząca wojska okazuje się dosyć przypadkowa i chaotyczna, czego wyrazem jest przywoływanie archaicznych okazów broni w wypowiedziach językowych i rysunkowych. Ujawnia się tu raczej wpływ przekazów audiowizualnych na wiedzę dziecka, niż znaczenie przekazów edukacyjnych. W miejscowościach, w których stacjonują wojska, dzieci mają możliwość obserwowania różnego rodzaju sprzętu wojskowego czy mundurów, co pozwala na konstruowanie wiedzy bardziej uporządkowanej. W chaosie danych, jakie docierają do dzieci na temat wojska i wojny, dzieci w sposób zadziwiająco dojrzały kreują obrazy świata, w którym ważny jest pokój.

Prezentowany tu fragment badań jest propozycją metodologiczną, która może być punktem wyjścia dla dalszych opracowań w różnym zakresie – nie tylko pedagogicznym, ale też z perspektywy psychologicznej, lingwistycznej, socjologicznej czy antropologicznej. Pogłębianie wiedzy o procesie nadawania znaczeń pojęciom przez dziecko jest także ważne dla praktyki edukacyjnej. Wsłuchiwanie się w głosy dzieci pozwala nam, pedagogom, lepiej zrozumieć złożoność procesu konstruowania wiedzy, co ma niebagatelne znaczenie dla projektowania zajęć szkolnych.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Boniecka, B. (2010). Dziecięce wyobrażenia świata. Zbiór studiów. Lublin: Wydawnictwo UMC-S.
- [2] Buła A., Wiśniewska-Kin M., Bonar J. (red.). (2019). Horyzonty dziecięcych znaczeń. Granice – rozpoznania – perspektywy. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- [3] Chlewiński, Z. (1991). Kształtowanie się umiejętności poznawczych. Identyfikacja pojęć. Warszawa: PWN.
- [4] Glaser, B. G. (2009). Odkrywanie Teorii Ugruntowanej. Strategie badania jakościowego. Przekład M. Gorzko. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.

- [5] Haman, M. (2002). Pojęcia i ich rozwój. Percepcja, doświadczenie i naiwne teorie. Seria: Język. Poznanie. Komunikacja, tom 14, redaktor serii B. Bokus. Warszawa: Matrix.
- [6] Karczmarzyk M., Lewandowska-Walter A., Wasilewska A. (red.). (2016). Co dzieci myślą o życiu, religii i sztuce. Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia Universalis.
- [7] Karczmarzyk, M. (2014). Co znaczą rysunki dziecięce. Gdańsk: Wydawnictwo „Anwi”.
- [8] Kaufmann, J-C. (2010). Wywiad rozumiejący. Przekład A. Kapciak. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- [9] Klus-Stańska, D. (red.). (2004). Światy dziecięcych znaczeń. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- [10] Konecki, K. T. (2009). Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- [11] Szczepska-Pustkowska, M. (2011). Od filozofii dzieciństwa do filozofii życia: casus władzy (i demokracji). Kraków: Impuls.
- [12] Wasilewska, A. (2013). Archetypy świata dziecięcego. Światy wyobraźni w narracjach dzieci, Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia Universalis.
- [13] Żytko, M. (2010). Pozwólmy dzieciom mówić i pisać. Warszawa: Wydawca Centralna Komisja Egzaminacyjna.

CHILDREN'S INTERPRETATIONS OF REALITY

ABSTRACT

The research presented in the article is a fragment of a larger pedagogical and psychological research project on the concept formation in the child's mind. The subject of the research is children's creativity - linguistic and drawing, subjected to analysis and description from not only pedagogical, but also sociological and psychological perspective. Problems that arise in connection with the analysis of children's utterances relate to the relationship between the real world and a picture of the world in the child's mind. The problems of

knowledge construction are related to the concepts of creating representation in the mind; therefore, in theoretical foundations, I refer to the psychological concept of creating representation in hierarchically shaped memory systems (procedural, semantic, episodic). The research methodology, however, falls within the 'soft' perspective of qualitative research, referring to grounded theory, using the category of the language image of the world and semiotic analyzes of drawing utterances.

Keywords:

children's interpretations of reality, the army, concept formation, early school-age children.